

УДК 349.3 (477)

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИДИ СТРОКІВ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ TYPES OF TERMS IN THE SOCIAL SECURITY LAW

Поклонська Н.І.,
здобувач кафедри трудового права
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

У статті проаналізовано існуючі поділи строків на види залежно від різних критеріїв. Дано характеристику окремих видів строків, визначено порядок їх обчислення, тривалість.

На підставі аналізу сучасного стану відносин із соціального забезпечення запропоновано власну класифікацію строків за декількома критеріями.

Ключові слова: види, строк у праві соціального забезпечення, строк-період, строк-момент, диспозитивний характер норми права.

В статье проанализированы существующие деления сроков на виды в зависимости от различных критериев. Дана характеристика отдельных видов сроков, определен порядок их исчисления, длительность.

На основании анализа современного состояния отношений по социальному обеспечению предложена собственная классификация сроков по нескольким критериям.

Ключевые слова: виды, срок в праве социального обеспечения, срок-период, срок-момент, диспозитивный характер нормы права.

There is a division of term on types depending from different criteria in the article. The characteristics of certain types of terms, the procedure for their calculation, duration.

It's also offered the own terms classification of the criteria based on analysis of the current state of relations between social security.

Key words: types, period of social security law, period, moment, dispositive rule of law.

Класифікація будь-якого правового явища на певні види дає змогу всебічно його проаналізувати, підкресливши при цьому характерні ознаки такого явища. Метою цієї статті є дослідження існуючих

класифікацій строків у праві соціального забезпечення, характеристика окремих видів строків і формування погляду на цю наукову проблему, який би максимально відповідав сучасним умовам розвитку

відносин у праві соціального забезпечення, та пропозиція класифікації за новими критеріями.

Проблеми строків були предметом дослідження у різних галузях права. Так, у трудовому праві цим питанням займалися П.І. Жигалкін, С.О. Сільченко, С.В. Вишновецька; у цивільному праві – В.П. Грибанов, В.М. Ігнатенко, Т.М. Вахонева. У праві соціального забезпечення у роботах В.М. Андріїва, Б.М. Сташківа, А.В. Скоробогачка досліджувалися окремі аспекти строків (загальна характеристика строків, їх обчислення тощо). Між тим, наукова та практична цінність класифікації строків у праві соціального забезпечення розкрита не в повному обсязі.

Поширеною думкою є те, що строки є юридичними фактами. У правовій науці розроблена теорія юридичного факту – обставин, з якими норма права пов'язує рух правовідносин: його виникнення, розвиток і припинення. Але питання саме про місце строків у системі юридичних фактів продовжує залишатися дискусійним. Складність і різноплановість досліджуваного явища зумовило наявність багатьох підходів до визначення його природи, хоча більшість дослідників кваліфікує строки як факти-події, що обумовлено очевидною об'єктивністю плину часу. Однак строк іноді розглядається й поза прийнятої класифікації.

Так, В.П. Грибанов, спираючись на співвідношення об'єктивного (часу) і суб'єктивного (строку), не називає строк ні відносною, ні абсолютною подією, ні дією (оскільки сплин строку є окремим випадком сплину часу, який не залежить від волі і діяльності людей [1, с. 251]) і приходять до висновку, що строкам в системі юридичних фактів слід відвести особливе місце (як чогось середнього між подіями і діями).

В.Б. Ісаковим було зазначено, що строк не можна віднести до абсолютних подій, оскільки його закінчення як юридичний факт пов'язано із взаємодією об'єктивного і суб'єктивного факторів. Не є він і відносною подією (в останньому випадку об'єктивний і суб'єктивний фактори взаємодіють причинно, дії людини «вплітаються» в тканину закономірностей об'єктивного характеру). В закінченні строку характер взаємодії інший, формальний. Значення суб'єктивного фактора полягає в тому, що він фіксує відрізки об'єктивного процесу. Цей юридичний факт можна назвати «умовною подією» [2, с. 74].

Між тим, багато положень цивільно-правової науки використовуються для формування загальної теорії юридичного факту як того реального життєвого факту, на підставі якого абстрактна норма закону перетворюється у конкретні права і обов'язки певних осіб і організацій, поведінка яких співвідноситься з їх правами і обов'язками і породжує правові наслідки. Наприклад, Р.Й. Халфіна досягнення повноліття розглядала як юридичний факт, що породжує у працездатного громадянина право на працю і обов'язок працювати. Досягнення встановленого законом віку і наявність відповідного трудового стажу породжує у громадянина право на пенсію. Загальна норма перетворюється на конкретні права та обов'язки осіб.

Юридичний факт наповнює конкретним змістом встановлені нормою загальні й абстрактні права і обов'язки. Пенсія громадянина встановлюється в залежності від стажу його роботи, характеру діяльності (іноді місцевості, в якій вона проходила), розміру заробітної плати та ін. [3, с. 288]. Отже, за своєю юридичною природою строк – це юридичний факт, з яким закон пов'язує виникнення, зміну, або припинення прав та обов'язків, а також встановлений законодавством період у часі, протягом якого діють певні правовідносини.

Класифікація юридичних фактів, у тому числі строків, має велике значення: вона є засобом систематизації, передумовою наукового аналізу досліджуваного об'єкту, дозволяє вивчити його в деталізованому виді, покликана об'єднати різноманітні і часом суперечливі прояви об'єкту, пов'язати їх в єдину, цілісну систему.

Що стосується критеріїв, то вони можуть бути різними. Найчастіше пропонують класифікувати строки за специфікою визначення, за характером їх закріплення в нормах права соціального забезпечення, за способами обчислення тощо. Щоправда, інколи зустрічаються пропозиції, які викликають сумнів.

Так, існує думка, що за формою прояву можливо виділити два види юридичних фактів: наявні та відсутні [4, с. 52], та більшість юридичних фактів віднести до наявних. Ними можуть бути досягнення певного віку, строк, на який встановлюється інвалідність тощо. Ця позиція не викликає сумніву. Що ж стосується «відсутності» юридичних фактів, то, вважаємо за необхідне звернутися до загальної теорії права. На думку теоретиків, сам по собі юридичний факт є життєвою обставиною, з яким норма права пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин. Виходить, що юридичний факт – необхідна передумова правового відношення [5, с. 73].

Неможливо також не погодитись із В.Б. Ісаковим у тому, що основною функцією юридичних фактів є забезпечення виникнення, зміни та припинення правових відносин. Кожен юридичний факт викликає правоутворюючі, або правозмінюючі, або правоприпиняючі правові наслідки [6, с. 57]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що без юридичних фактів неможливе існування правових відносин, а тому пропозиція поділу фактів на наявні та відсутні навряд чи знайде застосування на практиці.

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» суб'єктами, що надають соціальні послуги є підприємства, установи, організації та заклади незалежно від форми власності та господарювання, фізичні особи-підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги [7]. У разі відсутності таких осіб, які за законом мають утримувати непрацездатних, можна говорити не про відсутність юридичного факту – настання складних життєвих обставин, внаслідок чого непрацездатні особи потребують сторонньої допомоги, а про те, що сутністю юридичного факту є відсутність елемента – суб'єктів, що можуть таку допомогу надавати.

Ще одним критерієм класифікації строків у праві соціального забезпечення є специфіка визначення, за якою можна виділити строки – періоди та строки – моменти. При цьому останні у трудовому, цивільному праві й ряді інших галузей визначаються відносно календарної міри часу (найчастіше певної дати) або події, яка неминуче має настати. У праві соціального забезпечення частіше використовується другий підхід. Яскравим прикладом цього є досягнення людиною певного віку як юридичний факт та як підстава виникнення, зміни або припинення ряду правовідносин із соціального забезпечення. Значення це настільки вагомо, що підвищення пенсійного віку сьогодні, ймовірно, є однією з найбільш суттєвих змін пенсійної реформи.

Визначити строк-момент можливо вказівкою на певну календарну дату. Так, згідно зі ст. 45 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», такий спосіб використовується відносно перерахунку пенсії «з першого числа місяця, в якому настали ці обставини, якщо вони мали місце до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо вони мали місце після 15 числа» [8].

З іншого боку, тривалість правовідносин у сфері соціального забезпечення обумовлює поширеність строків-періодів, із закінченням яких пов'язані різноманітні юридичні наслідки. В деяких випадках законодавець не конкретизує початок їх перебігу, а лише вказує на їх тривалість, однак, в будь-якому випадку тривалість строків-періодів в праві соціального забезпечення визначається:

- *закінченням років* (так, відповідно до ст. 14 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею *трирічного віку* виплачується щомісяця з дня призначення допомоги по догляду за дитиною по день досягнення дитиною вказаного віку включно [9]);

- *закінченням місяців* (ст. 35 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» визначає, що «у разі тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу цій особі надається допомога по тимчасовій непрацездатності з першого дня за час такої роботи, але не *більш як за два місяці*» [10]);

- *закінченням днів* (наприклад, згідно зі ст. 52 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» допомога по вагітності та пологах виплачується застрахованій особі, яка усиновила дитину протягом двох місяців з дня її народження, зазначеного у свідоцтві про народження, за період з дня усиновлення і *до закінчення 56 календарних днів* (70 календарних днів у разі одночасного усиновлення двох і більше дітей, 90 календарних днів – для жінок, віднесених до 1-4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи [10]);

- *іншими обставинами, які зумовлюють існування правовідносин в часі* (тимчасова непрацездатність

триває до відновлення працездатності або встановлення групи інвалідності, а в разі інших причин – до закінчення причин відсторонення від роботи).

Отже, мінімальною одиницею, з якою пов'язано обчислення строків у праві соціального забезпечення, є день, а максимальний календарний період обчислюється в роках.

Для обчислення строків у праві соціального забезпечення важливе значення має встановлення початку перебігу строків та їх закінчення, що суттєво впливає на терміни реалізації особами їх суб'єктивних прав на той чи інший вид соціального забезпечення [11, с. 143].

Деякі науковці в рамках даної класифікації виділяють також невизначені строки, а стосовно існування правовідносин із соціального забезпечення – «відносно невизначені» [12, с. 67]. В той же час, строк, який не має меж, не є строком. Відсутність визначення кінцевої межі часу призводить до неможливості кваліфікувати будь-яке явище як правовий строк.

Варто погодитися із В.Ш. Шайхатдіновим, який розглядає строки в праві соціального забезпечення як визначені правовими нормами відрізки і моменти часу, плин, сплив і настання яких, поряд з іншими життєвими обставинами, є підставами виникнення, існування, зміни і припинення правомочності і обов'язків суб'єктів у правовідносинах і *окреслюють їх часові межі* [13, с. 67]. Іншими словами, для виділення такого різновиду строків як «відносно невизначені» у праві соціального забезпечення, на наш погляд, достатніх підстав немає.

В якості інших критеріїв визначення видів строків можна також відзначити характер їх закріплення в нормах права соціального забезпечення, виділивши строки диспозитивного та імперативного характеру, що відображують специфіку зв'язку юридичних фактів з методом галузі соціального забезпечення.

Як зазначав С.С. Алексєєв, диспозитивні норми – норми, які передбачають можливість регламентації суспільних відносин в індивідуальному порядку. У диспозитивних нормах на перший план виступає момент дозволу: вони встановлюють таку ступінь диспозитивності, відповідно до якої особи *самі (автономно)* вирішують певне питання [14, с. 75].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» під «диспозитивною нормою права» розуміють правову норму правил поведінки, які належить конкретизувати та уточнити *за угодою сторін* [15, с. 299].

Розвиток диспозитивних засад правового регулювання суспільних відносин у праві соціального забезпечення зумовив наявність строків, передбачених законом, але встановлюваних сторонами договору, наприклад, в рамках соціального обслуговування.

Так, відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», видами соціальних послуг є: соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, послуги з працевлаштування, інформаційні та інші соціальні послуги. Для отримання соціальних послуг, що надаються державними та комунальними

суб'єктами, особа, яка їх потребує, має звернутися з письмовою заявою до місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування. Для отримання соціальних послуг, що надаються недержавними суб'єктами, особа, яка їх потребує, звертається до відповідного суб'єкта, що їх надає [7].

Складна життєва обставина завжди характеризується невідповідністю між тим, що людина хоче (зробити, досягти тощо), і тим, що вона може, опинившись у складній ситуації й маючи в розпорядженні власні наявні можливості [16, с. 72].

Законодавець закріплює право на отримання соціальних послуг особами, окремими соціальними групами, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем, а суб'єкти, що надають соціальні послуги, здійснюють свою діяльність відповідно до статутних документів, цивільно-правових договорів (для фізичних осіб – підприємців), в яких визначено перелік соціальних послуг, категорії осіб, яким вони надаються тощо. Так, особа, яка перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги, відповідно до законодавства України має право на звернення за отриманням соціальних послуг, але конкретний строк, у який це звернення повинне відбутися, законодавством не визначений.

Ще одним прикладом строків у праві соціального забезпечення, які мають диспозитивний характер, є надання соціальних послуг бездомним особам і безпритульним дітям, які мають право на звернення до відповідних органів у будь-який час.

Відповідно до Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» закладами соціального захисту для бездомних осіб є: будинок нічного перебування; центр реінтеграції бездомних осіб; соціальний готель; інші заклади, що надають послуги бездомним особам [17]. Будинком нічного перебування є заклад соціального захисту для ночівлі (розміщення *на ніч*) бездомних осіб, при зверненні до якого заповнюється анкета первинного тестування.

Розширення диспозитивності в праві соціального забезпечення відбивається і в тому, що держава надає можливість найманим працівникам та роботодавцям самостійно регулювати окремі питання відносин із соціального забезпечення на підставі соціального партнерства, визначати додаткові заходи щодо соціального забезпечення через систему колективних договорів і індивідуально-договірному регулювання (наприклад, додаткове пенсійне забезпечення, додаткові виплати сім'ям з дітьми та ін.), приймати участь в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням тощо.

Окремі питання з соціального забезпечення, які раніше вирішувались в централізованому порядку, тепер вирішуються на локальному рівні. Так, наприклад, нова пенсійна система на законодавчому рівні не закріплює такий вид пенсій, як пенсії на пільгових умовах для осіб, які працюють на підземних роботах та роботах зі шкідливими умовами

праці, та іншим категоріям громадян. Відповідно до п. 2-го перехідних положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійне забезпечення застрахованих осіб, які працювали або працюють на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 та на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджених Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць, на посадах, що дають, право на призначення пенсій за віком на пільгових умовах або за вислугу років, які відповідно до законодавства, що діяло раніше, мали право на пенсію на пільгових умовах або за вислугу років, здійснюється згідно з окремим законодавчим актом через професійні та корпоративні фонди [8]. Це означає, що зазначена категорія громадян буде отримувати пенсії через недержавні пенсійні фонди *на підставі і умовах*, що будуть закріплені в колективному договорі [18, с. 130].

Тим не менш, більшість строків в праві соціального забезпечення носить імперативний характер, вони нормативно закріплені і не можуть бути змінені за згодою сторін.

Разом з тим, вважаємо за необхідне доповнити вже існуючу класифікацію строків у праві соціального забезпечення розподілом за адресною спрямованістю як засобом виявлення галузевої специфіки строків. Так як В.Б. Ісаков класифікує юридичні факти – дії за суб'єктом (дії громадян, організацій, держави), так і в соціальному забезпеченні можна акцентувати своєрідність правового зв'язку сторін правовідносин, і, як наслідок, виділити два різновиди строків:

- строки, встановлені для відповідних державних органів і установ, що здійснюють соціальне забезпечення та інших зобов'язаних суб'єктів (строки розгляду заяв громадян, строки виплат, надання соціальних послуг тощо);

- строки, встановлені для фізичних осіб (сімей) – одержувачів соціальних допомог та пенсій (строк для надання пенсійному органу документів, які необхідні для призначення виплати, строки проведення повторного огляду інвалідів тощо).

Правильне визначення адресності строку конкретній групі учасників правовідносин із соціального забезпечення надзвичайно важливо. На практиці невизначеність подібного роду нерідко призводить до затримки встановлення законодавством процедур, порушенню прав громадян, виникненню суперечок.

Ще одним критерієм поділу строків у праві соціального забезпечення може бути його цільове призначення, за яким пропонуємо поділ строків на наступні види:

1. Строки виникнення прав і обов'язків. Так, право на отримання допомоги по вагітності та пологах виникає у застрахованої особи, яка усиновила дитину, протягом двох місяців з дня її народження, зазначеного у свідоцтві про народження, за період з дня

усиновлення і до закінчення 56 календарних днів (70 календарних днів у разі одночасного усиновлення двох і більше дітей, 90 календарних днів – для жінок, віднесених до 1-4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи) [10]. А обов'язок забезпечувати надання такої соціальної допомоги виникає у Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Таким чином, одночасно виникають право особи на отримання допомоги та кореспондуючий йому обов'язок у Фонда щодо її виплати.

2. Строки здійснення прав та виконання обов'язків. Прикладом строку здійснення прав є норма ч. 3 ст. 38 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням». Відповідно, за період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, що збігається з відпусткою

для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога по вагітності та пологах виплачується незалежно від допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку [10].

3. Строки захисту прав.

Таким чином, розвиток відносин у праві соціального забезпечення зумовлює необхідність подальшого аналізу такого явища у цій галузі, як строки. Їх класифікація надає можливість поглибленого, більш детального погляду як на сам факт строку, так і на їх сутність строків. Запропоноване визначення видів строків у праві соціального забезпечення в цілому являє собою конструкцію, яка може бути покладена в основу подальшого вивчення досліджуваного явища та може сприяти точному і правильному закріпленню в нормах права соціального забезпечення визначення строків, їх цілей та функцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. – М. – 2000. – 412 с.
2. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования. – Саратов. – 1980. – 128 с.
3. Халфина Р. И. «Общее учение о правоотношении» // Издательство «Юридическая литература», Москва. – 1974. – 349 с.
4. Сташків Б. І. Юридичні факти в праві соціального забезпечення: Монографія. – Чернівці, 2008. – 260 с.
5. Гревцов Ю. И. Проблемы теории правового отношения. – Изд-во ЛГУ. – Л. – 1981. – 82 с.
6. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве. – Изд-во «Юридическая литература». – Москва. – 1984. – 144 с.
7. Про соціальні послуги: Закон України від 19 черв. 2003 року № 966-IV [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09 лип. 2003 року № 1058-IV [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
9. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 лист. 1992 року № 2811-XII [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.
10. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України від 18 січ. 2001 року № 2240-III [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2240-14>.
11. Сташків Б. І. Обчислення строків у праві соціального забезпечення: проблеми правового регулювання // Підприємство, господарство і право. – 2009. – С. 141–145
12. Иванова Р. И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР. – Монография. – Изд-во Московского университета. – Москва, 1986. – 175 с.
13. Шайхатдинов В. Ш. Право социального обеспечения Российской Федерации. Учебное пособие. Вып.1. Екатеринбург, 1996. – 91 с.
14. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т, Т. 2. – М.: «Юридическая литература», 1981. – 363 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., доповн.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
16. Правове регулювання соціального обслуговування населення в сучасних умовах: проблеми теорії та практики: монографія / В.О. Гончаров, С.М. Прилипко, Л.П. Шумна, О.М. Ярошенко; за наук. ред. проф. Ярошенка О.М. – Харків: Юрайт, 2012. – 312 с.
17. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02 черв. 2005 року № 2623-IV [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>.
18. Прилипко С. М. Проблеми теорії права соціального забезпечення. Монографія. – Х.: ПП «Берека-Нова», 2006. – 264 с.